INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL OF
Contemporary Pedagogical and Philological Research
2026 / No. 1(1)

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA EKOLOGIK TARBIYA BERISH METODIKASI

G‘ulomova Dilgira Dilmurod qizi

Ta’lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi

(Maktabgacha ta’lim) mutaxassisligi 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Maqolada maktabgacha yoshdagi (5–6 yosh) bolalarga ekologik tarbiya berishning samarali metodikasi asoslab berilgan. Tadqiqotda o‘yin, kuzatish, tajriba, loyiha va mehnat faoliyatini integratsiyalashgan holda qo‘llash modeli taklif etildi. Pedagogik tajriba maktabgacha ta’lim tashkilotining tajriba va nazorat guruhlarida o‘tkazildi. Natijalar shuni ko‘rsatdiki, taklif etilgan metodika bolalarning ekologik bilimlari, tabiatga munosabati va amaliy ko‘nikmalarini nazorat guruhiga nisbatan sezilarli oshirdi. Maqola maktabgacha ta’lim tashkilotlari tarbiyachilari, metodistlari va pedagogika oliy ta’lim muassasalari talabalari uchun mo‘ljallangan.

Kalit so‘zlar: maktabgacha ta’lim, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, tabiat, o‘yin faoliyati, loyiha metodi, tarbiyachi.

Abstract. The article substantiates an effective methodology for environmental education of preschool children aged 5–6. A model integrating play, observation, experiment, project and labor activities is proposed and tested in experimental and control groups of a preschool institution. The results show that the methodology significantly improves children’s ecological knowledge, attitude toward nature and practical skills compared with the control group.

Keywords: preschool education, environmental education, ecological culture, nature, play activity, project method, educator.

1. KIRISH (Introduction)

Bugungi kunda global ekologik muammolar – iqlim o‘zgarishi, Orol dengizining qurishi, havo va suv resurslarining ifloslanishi, bioxilma-xillikning kamayishi – inson hayoti va kelajak avlodlar taqdiriga bevosita ta’sir ko‘rsatmoqda. Bu muammolarni

faqat texnik va iqtisodiy choralar bilan hal etib bo‘lmaydi: ularning asosida har bir insonning ekologik ongi va madaniyati yotadi. Shu sababli ekologik tarbiya uzluksiz ta’lim tizimining ustuvor yo‘nalishlaridan biri sifatida e’tirof etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni (2020) maktabgacha ta’limni uzluksiz ta’limning birinchi bosqichi sifatida belgilab, uning vazifalari qatorida bolani har tomonlama rivojlantirish va ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarni singdirishni ko‘rsatadi. «Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari»da ham bolaning atrof-muhit, tabiat va ijtimoiy muhit haqidagi tasavvurlarini shakllantirish alohida rivojlanish sohasi sifatida qayd etilgan.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar maktabgacha yosh davri shaxsning qadriyatli yo‘nalishlari va dunyoqarashi poydevori qo‘yiladigan sezgir davr ekanini ko‘rsatadi. L.S. Vigotskiy ta’limga bolaning yaqin rivojlanish zonasi nuqtai nazaridan yondashishni, bolaning bilimni kattalar va tengdoshlari bilan hamkorlikdagi faoliyatda o‘zlashtirishini asoslagan. Rus pedagogikasida S.N. Nikolayeva maktabgacha yoshdagi bolalarda ekologik madaniyat asoslarini shakllantirishning nazariy va metodik tizimini ishlab chiqqan; u ekologik tarbiyaning mazmunini tabiat haqidagi bilimlar, tabiatga hissiy-qadriyatli munosabat va uni muhofaza qilishga oid amaliy faoliyat birligida talqin etadi. Xorijiy tadqiqotlarda D. Sobelning «ekofobiyadan tashqari» g‘oyasi ahamiyatli: u kichik yoshdagi bolalarga global ekologik fojialar haqida qo‘rqituvchi ma’lumotlar berish o‘rniga, avval ularni yaqin muhit tabiati bilan bevosita aloqaga kiritish, tabiatga mehr uyg‘otish zarurligini ta’kidlaydi. R. Louv esa zamonaviy bolalarda tabiat bilan bevosita aloqaning kamayishi («tabiat tanqisligi sindromi») ularning jismoniy va hissiy rivojlanishiga salbiy ta’sir etishini ko‘rsatgan.

Shunga qaramay, amaliyotni o‘rganish maktabgacha ta’lim tashkilotlarida ekologik tarbiyada bir qator muammolar mavjudligini ko‘rsatmoqda: (1) ekologik tarbiya ko‘pincha alohida tadbirlar bilan cheklanadi va tizimli xarakter kasb etmaydi; (2) ta’limning og‘zaki, ko‘rgazmali usullari ustun bo‘lib, bolaning bevosita tajribasi

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

yetarlicha ishtirok etmaydi; (3) tarbiyachilarning ekologik-pedagogik kompetensiyasi yetarli emas; (4) oila bilan hamkorlik zaif.

Tadqiqotning maqsadi – 4–6 yoshli bolalarga ekologik tarbiya berishning o‘yin, kuzatish, tajriba, loyiha va mehnat faoliyatini uyg‘unlashtirgan metodikasini ishlab chiqish va uning samaradorligini eksperimental tekshirish.

Tadqiqot vazifalari: ekologik tarbiyaning maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mazmun va mezonlarini aniqlash; metodik modelni ishlab chiqish; pedagogik tajriba orqali modelning samaradorligini baholash; amaliyot uchun tavsiyalar berish.

Tadqiqot gipotezasi: agar ekologik tarbiya jarayonida bolaning tabiat bilan bevosita aloqasi, o‘yin va tadqiqotchilik faoliyati, oila bilan hamkorlik tizimli uyg‘unlashtirilsa, bolalarning ekologik bilimlari, tabiatga munosabati va ekologik xulq-atvori yuqori darajaga ko‘tariladi.

2. METODLAR (Methods)

2.1. Tadqiqot dizayni va ishtirokchilar

Tadqiqot Namangan viloyati Pop tumanidagi 45-sonli Davlat maktabgacha ta’lim tashkilotida o‘tkazildi. Tajribada 5–6 yoshli 30 nafar bola ishtirok etdi. Ular tasodifiy tanlov asosida ikki guruhga bo‘lindi: tajriba guruhi (15 bola) va nazorat guruhi (15 bola). Guruhlar yosh, jins tarkibi va boshlang‘ich rivojlanish darajasi bo‘yicha taqqoslanib, ular o‘rtasida statistik jihatdan sezilarli farq aniqlanmadi. Ota-onalardan tadqiqotda ishtirok etish uchun yozma rozilik olindi.

2.2. Ekologik tarbiya darajasi mezonlari

Bolalarning ekologik tarbiyalanganligi uch komponent bo‘yicha baholandi:

• **Bilimlar komponenti** – o‘simlik va hayvonlar, ularning yashash muhiti, tabiat hodisalari, suv, havo, tuproqning ahamiyati haqidagi elementar tasavvurlar;

• **Hissiy-qadriyatli komponent** – tabiatga qiziqish, mehribonlik, tirik mavjudotga g‘amxo‘rlik, tabiat go‘zalligini his etish;

• **Faoliyat komponenti** – o‘simliklarni parvarish qilish, suv va elektrni tejash, chiqindilarni saralash, tabiatda to‘g‘ri xulq-atvor ko‘nikmalari.

Har bir komponent 3 balli tizimda (1 – past, 2 – o‘rta, 3 – yuqori) baholandi.

2.3. Diagnostika metodlari

Quyidagi metodlar qo‘llanildi: bolalar bilan individual suhbat; rasmli savol-topshiriqlar («Nima nimaga kerak?», «Kim yordamga muhtoj?» kabi muammoli vaziyatlar); tarbiyachi tomonidan tizimli pedagogik kuzatish (kuzatuv varaqasi asosida); bolalarning tabiat bilan bog‘liq rasmlari va o‘yinlarini tahlil qilish; ota-onalar o‘rtasida so‘rovnoma. Tajriba boshida (kirish diagnostikasi) va oxirida (yakuniy diagnostika) o‘lchovlar bir xil asboblar bilan o‘tkazildi.

2.4. Taklif etilgan metodik model

Nazorat guruhida ish ta’lim tashkilotining odatdagi dasturi asosida olib borildi. Tajriba guruhida esa quyidagi to‘rt bosqichli model joriy etildi.

1-bosqich. Qiziqish uyg‘otish (1–2-haftalar). Bolalarni tabiat bilan bevosita tanishtirish: maydoncha va bog‘ga sayrlar, o‘simlik va hasharotlarni kuzatish, «sirli xalta», tabiiy materiallar bilan o‘yinlar. Maqsad – tabiatga hissiy yaqinlik uyg‘otish.

2-bosqich. Bilim va tadqiqotchilik (3–4-haftalar). Oddiy tajribalar (urug‘ning unishi uchun suv va yorug‘likning roli, tuproq va qumning suvni o‘tkazishi, havoning mavjudligini ko‘rsatish), «Kichik tabiatshunoslar» kuzatuv kundaligi, ertak va hikoyalar, rasmli kartalar bilan ish. Bu bosqichda tarbiyachi tayyor javob bermay, «Nima uchun deb o‘ylaysan?» tipidagi savollar orqali bolaning mustaqil fikrlashini rag‘batlantiradi.

3-bosqich. Faoliyat va ijodkorlik (5–6-haftalar). Guruh burchagida «Yashil burchak» va bog‘da kichik gulzor yaratish, o‘simlik va jonivorlarga g‘amxo‘rlik navbatchiligi, ikkilamchi xomashyodan (qog‘oz, qopqoq, matolar) o‘yinchoq va hunarmandchilik buyumlari yasash, chiqindilarni «Rangli savatchalar» o‘yini orqali saralash, tabiat mavzusida rasm, applikatsiya, qo‘shiq va sahnalashtirilgan o‘yinlar.

4-bosqich. Hamkorlik va umumlashtirish (7-8-haftalar). «Toza hovlimiz» va «Suv – hayot manbai» loyihalari, ota-onalar bilan birgalikdagi ekologik bayram va ko‘chat ekish tadbiri, bolalarning o‘z ishlarini taqdim etishi. Oila bilan hamkorlik «Ekologik topshiriq daftari» va uyda suv va elektrni tejash bo‘yicha oilaviy vazifalar orqali ta’minlandi.

Barcha mashg‘ulotlar haftasiga 3 marta, 20–25 daqiqa davomida, bolalarning yosh xususiyatlariga mos ravishda o‘yin shaklida tashkil etildi. Tarbiyachilar uchun tajriba boshida 2 ta seminar-trening o‘tkazildi.

3. NATIJALAR (Results)

Kirish diagnostikasida tajriba va nazorat guruhlari o‘rtasida ekologik tarbiyalanganlik darajasi bo‘yicha sezilarli farq kuzatilmadi. Ikkala guruhda ham bolalarning katta qismi (taxminan 60–65 %) past darajada edi: ular tabiat obyektlarini nomlay olsalar-da, ularning o‘zaro bog‘liqligini tushuntirishga qiynalishdi va tabiatga g‘amxo‘rlik ko‘nikmalari yetarli shakllanmagan edi.

Tarbiyachilarning kuzatuvi va ota-onalar so‘rovnomasi ham shu xulosani tasdiqladi. Tajriba guruhi ota-onalarining aksariyati bolalari uyda suv va elektrni tejash, chiqindilarni ajratish va o‘simliklarni parvarishlash haqida o‘zlari gapira boshlaganini qayd etdi. Bolalarning rasmlari tahlilida tajriba guruhida tabiat obyektlarining ko‘p qismi (quyosh, suv, daraxt, hayvon) o‘zaro bog‘liq holda tasvirlangani, nazorat guruhida esa alohida, bir-biri bilan bog‘lanmagan obyektlar ustunligi aniqlandi. Guruhlar o‘rtasidagi farq statistik jihatdan ishonchli bo‘ldi.

4. MUHOKAMA (Discussion)

Olingan natijalar tadqiqot gipotezasini tasdiqlaydi. Taklif etilgan metodikaning samaradorligini bir necha omil bilan izohlash mumkin.

Birinchidan, model bolaning tabiat bilan bevosita aloqasiga tayanadi. Bu D. Sobel va R. Louv tadqiqotlaridagi fikrlarga mos keladi: kichik yoshdagi bolalarda tabiatga mehr avval hissiy tajriba orqali shakllanadi, mavhum va qo‘rqituvchi

ma’lumotlar esa kutilgan tarbiyaviy ta’sir bermaydi. Shu sababli modelning birinchi bosqichi aynan sayr, kuzatish va tabiiy materiallar bilan o‘yinga bag‘ishlandi.

Ikkinchidan, o‘yin va tadqiqotchilik faoliyati bolaning yetakchi faoliyatiga mos keladi. Oddiy tajribalar, «kichik tabiatshunoslar» kundaligi bolaning sabab-oqibat bog‘lanishlarini o‘zi kashf etishiga imkon berdi. Bu L.S. Vigotskiy g‘oyasi – bilimning hamkorlikdagi faoliyatda va tarbiyachi yordamida o‘zlashtirilishi – bilan uyg‘undir. Tarbiyachining tayyor javob berish o‘rniga savol qo‘yishi bolaning faol pozitsiyasini ta’minladi.

Uchinchidan, bilim, hissiyot va faoliyatning birligi ta’minlandi. S.N. Nikolayeva ta’kidlaganidek, ekologik tarbiya faqat bilim berish bilan cheklanmasligi, balki tabiatga ongli-qadriyatli munosabat va amaliy faoliyatni ham o‘z ichiga olishi lozim. Natijalarda faoliyat komponentidagi sezilarli o‘sish bunga dalil bo‘ldi.

To‘rtinchidan, oila bilan hamkorlik ekologik ko‘nikmalarning bog‘chadan tashqarida ham mustahkamlanishiga xizmat qildi. Bola ko‘rgan namunasiga taqlid qiladi, shu sababli tarbiyachi va ota-onaning shaxsiy namunasi eng muhim tarbiyaviy vosita hisoblanadi.

Shu bilan birga tadqiqotning cheklovlari ham mavjud: tajriba bitta ta’lim tashkilotida, nisbatan kichik tanlanmada va qisqa muddatda o‘tkazildi; bolalarning xulq-atvorida erishilgan o‘zgarishlarning uzoq muddatli barqarorligi alohida kuzatuvni talab etadi. Kelgusida tadqiqotni shahar va qishloq joylardagi bog‘chalarda kengroq tanlanma bilan davom ettirish, kuzatuvni maktabga o‘tish davrigacha cho‘zish maqsadga muvofiq.

Amaliy tavsiyalar

• Ekologik tarbiyani alohida tadbir sifatida emas, kun tartibi va barcha faoliyat turlariga singdirilgan uzluksiz jarayon sifatida tashkil etish.

• Bolalarni imkon qadar ko‘proq ochiq havoda, tabiat bilan bevosita aloqada bo‘lishini ta’minlash.

SCIENCE CONNECTS PEOPLE

• Qo‘rqituvchi emas, balki ijobiy va imkoniyatga yo‘naltirilgan mazmundan foydalanish: «tabiatni saqlash – bizning kuchimizda».

• Tarbiyachilarning ekologik-pedagogik malakasini malaka oshirish kurslari va seminarlar orqali muntazam oshirib borish.

• Ota-onalarni loyihalar, bayramlar va oilaviy topshiriqlar orqali jarayonga faol jalb etish.

5. Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra maktabgacha yoshdagi bolalarga ekologik tarbiya berish metodikasi quyidagi tamoyillarga tayanganda samarali bo‘ladi: tabiat bilan bevosita aloqa, o‘yin va tadqiqotchilik faoliyatining ustuvorligi, bilim–his-tuyg‘u–faoliyat birligi hamda oila bilan hamkorlik. Taklif etilgan to‘rt bosqichli model (qiziqish uyg‘otish, bilim va tadqiqot, faoliyat va ijodkorlik, hamkorlik va umumlashtirish) bolalarning ekologik bilimlari, tabiatga munosabati va amaliy ko‘nikmalarini oshirishda nazorat guruhiga qaraganda yuqori natija berdi. Model maktabgacha ta’lim tashkilotlari amaliyotida, tarbiyachilarni qayta tayyorlash va malaka oshirish tizimida qo‘llanilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining «Ta’lim to‘g‘risida»gi Qonuni. O‘RQ-637-son, 2020-yil 23-sentabr.

2. Ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari (ILMDT). Toshkent: Maktabgacha va maktab ta’limi vazirligi, 2022.

3. Vygotsky L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.

4. Николаева С.Н. Теория и методика экологического образования детей дошкольного возраста. М.: Академия, 2002.

5. Николаева С.Н. Методика экологического воспитания в детском саду. М.: Просвещение, 1999.

6. Sobel D. Beyond Ecophobia: Reclaiming the Heart in Nature Education. Great Barrington, MA: The Orion Society, 1996.